

**“Tijorat banklarida likvidlik darajasini oshirishda aktiv operatsiyalardan
foydalanish samaradorligini oshirish”**

Mengliyev Ramzes Rasulovich

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti magistranti,

Ilmiy rahbar: i.i.f.n.dots (phd) Ashurali Avliyoqulov

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada tijorat banklari likvidligini boshqarishda aktiv operatsiyalarning oʻrni va ulardan samarali foydalanish masalalari tahlil qilinadi. Likvidlik tushunchasi, uni oshirish zaruriyati va bank resurslarini optimal joylashtirish usullari ochib beriladi. Oʻzbekiston tijorat banklari faoliyatiga oid statistik maʼlumotlar asosida aktiv operatsiyalarning bank barqarorligiga taʼsiri oʻrganilib, takomillashtirish yoʻnalishlari ishlab chiqiladi.

Kalit soʻzlar: tijorat banki, likvidlik, aktiv operatsiyalar, moliyaviy barqarorlik, kredit portfeli, investitsiya, resurslarni boshqarish.

KIRISH

Bank tizimining asosiy vazifasi iqtisodiyotdagi moliyaviy oqimlarni muvofiqlashtirish va real sektorni likvid vositalar bilan taʼminlashdan iborat. Tijorat banklari bu tizimning markaziy boʻgʻini sifatida pul mablagʻlarini yigʻish, saqlash va qayta taqsimlashni amalga oshiradi. Bank likvidligi — bu bank oʻz majburiyatlarini toʻliq va oʻz vaqtida bajarish imkoniyatiga ega boʻlish holatidir. Moliyaviy tizim barqarorligi bank likvidligining yuqori darajada boʻlishiga bogʻliq boʻlib, bunda aktiv operatsiyalarning roli muhimdir.

Banklar tomonidan amalga oshiriladigan aktiv operatsiyalar — bu mijozlarga berilgan kreditlar, investitsiyalar, fond bozoridagi operatsiyalar va boshqa daromad keltiruvchi faoliyat turlaridir. Ushbu operatsiyalar likvidlikka bevosita taʼsir etadi, chunki aktivlar sifati, daromadliligi va qaytarilish muddati bank resurslarining aylanishiga bogʻliqdir.

Bugungi kunda O'zbekiston tijorat banklari oldida turgan muhim vazifalardan biri — bu likvidlikni oshirish orqali mijozlar ishonchini mustahkamlash, to'lovga layoqatlilikni saqlab qolish va barqaror faoliyat yuritishdir. Ushbu maqolada aktiv operatsiyalarning likvidlik darajasiga ta'siri chuqur tahlil qilinib, ularni takomillashtirish yo'llari aniqlanadi.

Dolzarblik

Mamlakatda moliyaviy barqarorlikni ta'minlash va iqtisodiy o'sishni rag'batlantirishda tijorat banklarining faoliyati hal qiluvchi ahamiyatga ega. Ayniqsa, banklarning likvidlik darajasi — ya'ni ularning qisqa muddatli majburiyatlarini o'z vaqtida va to'liq bajarish qobiliyati — zamonaviy moliyaviy tizimda ishonchlilik va barqarorlikning asosi hisoblanadi. So'nggi yillarda iqtisodiy sharoitlarning tez o'zgarishi, bank xizmatlariga bo'lgan talabning ortishi va xalqaro moliyaviy bosimlar banklar oldiga yangi chaqiriqlarni qo'yimoqda. Shunday muhitda bank resurslarini samarali boshqarish, xususan, aktiv operatsiyalardan oqilona foydalanish dolzarb vazifaga aylanmoqda.

O'zbekiston iqtisodiyoti bozor mexanizmlarini chuqurlashtirish jarayonida bank tizimining transformatsiyasiga alohida e'tibor qaratmoqda. Xususan, tijorat banklarining moliyaviy mustaqilligini oshirish, ularni xususiylashtirish, mijozlar bilan munosabatlarda bozor tamoyillarini qo'llash kabi islohotlar banklar oldiga resurslardan oqilona foydalanish, shu jumladan likvidlik darajasini yuqori darajada ushlab turish majburiyatini yuklamoqda. Ayni shu jarayonda aktiv operatsiyalar — ya'ni kreditlar, investitsiyalar va boshqa daromad keltiruvchi faoliyat turlari — banklar uchun asosiy moliyaviy vositaga aylanyapti.

Biroq amaliyot shuni ko'rsatmoqdaki, ko'plab tijorat banklarida aktiv operatsiyalarning sifati yetarli darajada nazorat qilinmayapti, kredit portfelining asosiy qismini uzoq muddatli, past daromadli yoki yuqori xavfli aktivlar egallab, bu esa banklarning operatsion likvidligiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Moliyalashtirish manbalarining nisbatan qisqa muddatli, mijozlarning talablarini esa tezkor qondirish

zarurati mavjud bo'lgan sharoitda, aktivlarni boshqarishning strategik ahamiyati keskin oshmoqda.

Xalqaro tajriba ham shuni ko'rsatadiki, bank likvidligi bilan aktiv operatsiyalar o'rtasidagi bog'liqlik juda yuqori. Masalan, Basel III standartlari bank likvidligini boshqarishda qisqa va uzoq muddatli moliyaviy vositalar orasidagi optimal muvozanatni ta'minlashni tavsiya etadi. O'zbekiston banklari ushbu standartlarga bosqichma-bosqich moslashmoqda, biroq bu jarayon hali ham tizimli yondashuvni, aktivlar diversifikatsiyasini va risklarni puxta baholashni talab qiladi.

Shu sababli, ushbu mavzuni o'rganish dolzarb bo'lib, quyidagi jihatlar bilan asoslanadi:

- bank likvidligini ta'minlash orqali moliyaviy tizim ishonchliligini oshirish;
- aktiv operatsiyalarning samaradorligini baholab, bank resurslaridan optimal foydalanish yo'llarini aniqlash;
- xalqaro standartlar asosida mahalliy bank tizimini takomillashtirish;
- moliyaviy risklarni minimallashtirish orqali tijorat banklarining raqobatbardoshligini kuchaytirish.

Yuqoridagilar asosida ushbu tadqiqotning nazariy va amaliy ahamiyati katta bo'lib, u bank sohasida faoliyat yuritayotgan mutaxassislar, siyosat yurituvchilar va ilmiy izlanuvchilar uchun foydali bo'ladi.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, so'nggi besh yilda tijorat banklarining aktiv operatsiyalari hajmi o'rtacha 18% ga oshgan bo'lsa-da, ularning likvidlik darajasiga ta'siri har doim ijobiy bo'lmagan. Jumladan, 2021-yilda kredit portfelining 36% qismini uzoq muddatli, past daromadli kreditlar tashkil etgan, bu esa bankning tezkor to'lovga layoqatlilik darajasini pasaytirgan.

Korrelatsion tahlilga ko'ra, investitsion aktivlar bilan likvidlik o'rtasidagi bog'liqlik ($R=0.72$) yuqori bo'lib, ayniqsa qisqa muddatli obligatsiyalarga sarmoya kiritgan banklarda LCR ko'rsatkichi yuqori bo'lgan. Biroq, kichik va o'rta biznesga

berilgan kreditlar bo'yicha qaytarilish muddati uzaygani sababli, banklar o'z likvid pozitsiyasini saqlab qolishda muammolarga duch kelgan.

Ekspertlar aktiv operatsiyalar samaradorligini oshirish uchun quyidagi muammolarga e'tibor qaratmoqda:

- aktivlar diversifikatsiyasi yetarli emas;
- risklar baholanishi yetarli darajada avtomatlashtirilmagan;
- kredit monitoring tizimi zaif;
 - likvid aktivlar ulushi talab darajasida emas.

Tijorat banklarining ba'zilar (masalan, Ipoteka bank) qisqa muddatli moliyaviy instrumentlar — shartli depozitlar, REPO operatsiyalaridan foydalangan holda likvidlik darajasini optimallashtirishga erishgan.

XULOSA

Tijorat banklarida likvidlikni ta'minlash va uni doimiy ravishda yuqori darajada ushlab turish moliyaviy barqarorlikning asosiy omillaridan biridir. Aktiv operatsiyalar — bu nafaqat daromad manbai, balki likvidlikni boshqarish vositasi sifatida ham muhim rol o'ynaydi.

Maqolada o'rganilgan ma'lumotlar asosida quyidagi tavsiyalar ilgari suriladi:

1. Aktiv operatsiyalarda yuqori likvidlikka ega bo'lgan qisqa muddatli investitsiyalar ulushini oshirish.
2. Kredit siyosatini takomillashtirib, sektorlar va tarmoqlar bo'yicha risk diversifikatsiyasini kuchaytirish.
3. Elektron kredit monitoring tizimlarini joriy etish orqali aktivlar sifatini nazorat qilish.
4. Basel III talablariga mos likvidlik ko'rsatkichlarini doimiy monitoring qilish.

Kelgusida tijorat banklarining raqobatbardoshligi va barqarorligi ularning aktiv operatsiyalarni qanday boshqarishi, risklarni qanday baholashi va likvidlikni qanday saqlab qolishiga bevosita bog'liq bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Rose, P. S., & Hudgins, S. C. (2013). *Bank management & financial services* (9th ed.). McGraw-Hill Education.
2. Basel Committee on Banking Supervision. (2013). *Basel III: The liquidity coverage ratio and liquidity risk monitoring tools*. Bank for International Settlements. <https://www.bis.org/publ/bcbs238.pdf>
3. Obidov, X. T. (2021). Bank aktivlarini boshqarishning zamonaviy yondashuvlari. *Iqtisodiyot va moliya*, 5(2), 21–27.
4. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. (2023). *Tijorat banklarining moliyaviy hisobotlari va ko‘rsatkichlari*. <https://cbu.uz/>
5. Yusupov, R. R. (2020). Likvidlik muammolari va ularni hal etish yo‘llari. *Moliyaviy izlanishlar jurnali*, 4(1), 33–41.
6. Tursunov, S. A. (2022). Tijorat banklarining aktiv operatsiyalarini takomillashtirish masalalari. *Bank amaliyoti*, 2(6), 15–20.
7. International Monetary Fund. (2022). *Financial Soundness Indicators Compilation Guide* (Updated ed.). <https://www.imf.org/>
8. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi. (2024). *Bank sektori bo‘yicha yillik tahliliy hisobot*. <https://stat.uz/>
9. Karimov, I. A. (2014). *O‘zbekiston iqtisodiy islohotlar yo‘lida*. Toshkent: O‘zbekiston.